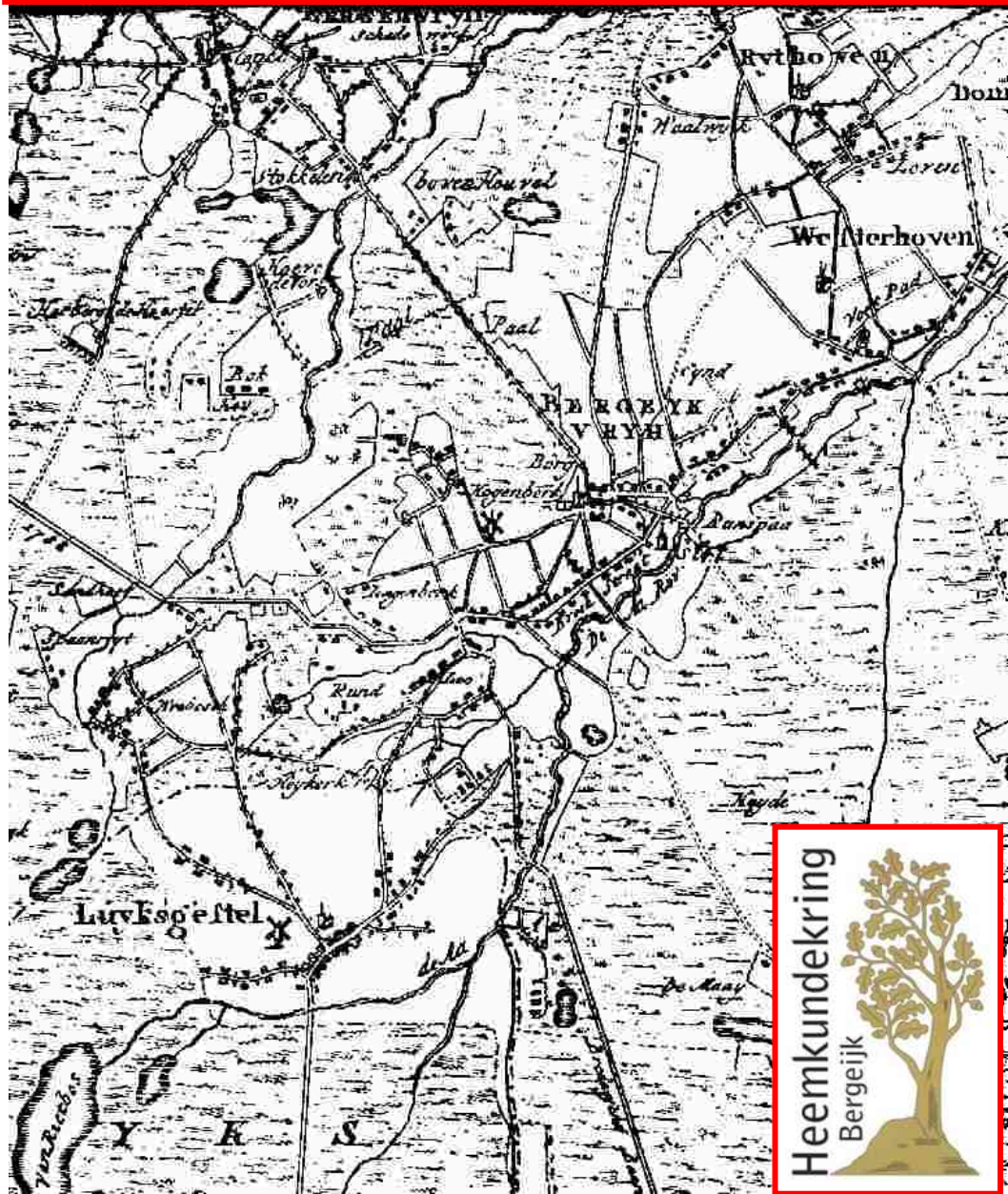

DE KEERSOPPER

Jaargang 15

Nr. 60

december 2020

DE KEERSOPPER

NR 60 december 2020

OVER PALEN, PATRONAAT EN CENTEN

Dankzij onversaagde redactieleden en medewerkers zijn wij er ook in deze barre tijden weer in geslaagd een gezonde Keersopper klaar te stomen. Nummer 60 nota bene. Ziehier ons aanbod.

1. Al te lang was onze argeloos meanderende Keersop als open riool in gebruik. Toen op zijn oevers in februari 1974 een uit de kluiten gewassen *dragline* verscheen om aan die misstand een einde te maken, lagen daar plotseling wel vijftig dikke, zware, diep in het slijk verankerde eiken balken in de weg. De machinist van de dragline was zo aardig ze op een hoop en op de kant te gooien. Deskundigen snelden toe om vast te stellen dat het hier de fundamenteën van onze al lang verdwenen watermolen betrof. Naar hun leeftijd konden zij alleen maar gissen. Dat vastgesteld hebbende, gaven zij groen licht aan de met aanhangwagens uitgeruchte Bergeijknaren om de balken als brandhout af te voeren. Die lieten er geen gras over groeien.

Gelukkig ging niet de hele vondst in rook op. Veertig jaar later, in het gezegende jaar 2013, kwam Gerard Verrijt, alias Grad de Wèver, bij onze Heemkundekring een restantje van zijn aandeel in de palen afleveren. Inmiddels was in Bergeijkse kringen de belangstelling voor het fenomeen watermolen sterk toegenomen. Zelfs de overheid wilde nu wel weten hoe oud die molen was. En dat leidde ertoe dat een mooi stukje eikenhout naar Zweden werd gestuurd in de verwachting dat daar via een hypermoderne

(en peperdure) methode uitgevonden zou kunnen worden wanneer precies de palen gekapt en in de grond geslagen waren.

En wat bleek?... Wie dat weten wil hoeft alleen maar het rijk gedetailleerde verslag van Hans Verdonk tot zich te nemen. Zonder Hans was er trouwens geen onderzoek geweest.

2. Niet zelden duiken in de Keersopper termen op die elders min of meer in vergetelheid zijn geraakt. Voorbeeld: *het patronaat*. Volgens Van Dale was dat een ‘R.K. vereniging van meisjes of jongens onder leiding van een priester’.

De ouderen onder ons weten wel beter. Het ging om een parochieel gebouw, zalencomplex, toneel- en speelzaal, waar wij vóór, tijdens en na onze puberteit tamelijk vrijelijk uit de voeten konden. Persoonlijk bewaar ik goede herinneringen aan het Patronaat van Sint Trudo in Strijp, alwaar ik aan het eind van de jaren veertig als kabouterkoning in een operette debuteerde. Aan mijn carrière heeft dat overigens niet bijgedragen. Johan Biemans heeft heel andere en zeker niet minder memorabele herinneringen. Hij vertelt daar in deze Keersopper met smaak en nauw verholen weemoed over. Hij en wij prijzen ons gelukkig dat het Bergeijkse Patronaat de beeldenstorm heeft overleefd en nog steeds als ‘speelzaal’ (ook voor oudere jongeren) dienst doet.

3. Ook de term ‘bouwpastoor’ is vrijwel geruisloos uit het vocabulaire van onze tijd verdwenen. Pastoor Johannes van den Tillaart was er een. Toen hij het geld telde dat zijn parochie op ’t Loo in kas had om zijn taak als bouwpastoor tot een goed einde te brengen, kwam hij tot de mooie som van duizend gulden. Terwijl alleen al de aankoop van de grond 570,75 gulden had gekost. Hoe hij er toch in slaagde de imponerende kerk van Sint Petrus’ Banden van de grond te krijgen, doet Theo Antonis uit de doeken. Nadat hij in de vorige Keersopper het voortraject al in beeld had gebracht.

Cas van Houtert (eindredacteur)

WATERMOLEN VAN BERGEIJK WAS VEEL OUDER DAN VERMOED

Al heel lang bestond het vermoeden – of meer dan dat - dat er aan de Keersop, niet ver van wat tegenwoordig het Luchtkasteel heet, een watermolen heeft gestaan. De verrassing was dan ook niet heel groot toen bij graafwerkzaamheden in het kader van de aanleg van de riolering in Bergeijk – om precieze zijn voor de aansluiting van het hoofdriool op het persriool naar de waterzuivering in Eindhoven – resten van een watermolen tevoorschijn kwamen. In het Eindhovens Dagblad van 14 februari 1974 werd daar melding van gemaakt. “Eeuwenoude resten in Bergeijk opgegraven”, luidde de kop boven dat bericht. Interessant nieuws over een interessant fenomeen. De ‘eeuwenoude resten’ hebben ons intussen niet alles, maar wel veel geleerd over de geschiedenis van de molen.

*De dragline met enkele belangstellenden staan tussen een aantal palen
(foto Johan Biemans)*

Terug naar de vondst van februari 1974. Tot dat jaar werd het rioolwater van Bergeijk geloosd op de Keersop. Dat was toen in feite een open riool waar nog maar weinig leven in zat. In februari was de firma De Kempen uit Mierlo druk bezig met het graven van een werkput voor het maken van een aansluitpunt op het persriool. De graafmachine stuitte op houten palen die rechtop in de grond stonden. Helaas was er geen tijd om uitgebreid onderzoek te doen, want het werk moest doorgaan. Maar de machinist van de dragline was wel bereid om de palen veilig aan de kant te leggen. Alle palen die in de sleuf voor de nieuwe persleiding zaten, werden verwijderd en op een hoop gegooid. In de storthopen werd gezocht naar interessante objecten. Johan Biemans, Jan Verhagen en de amateur-archeologen, Eugène Goossens en Gerard Fonteijn waren er als de kippen bij en hebben zoveel mogelijk restanten verzameld.

Meer dan hout alleen

Twee jaar later, in februari 1976, publiceerde Frans Theuws (momenteel hoogleraar archeologie aan de universiteit van Leiden) het artikel “Een laatmiddeleeuwse watermolen te Bergeijk”. Hierin bracht hij de vondst uitvoerig in kaart. Het gevonden materiaal bestond uit vier stukken van een molensteen, een groot aantal fragmenten aardewerk, veel houten palen, een tand van een tandwiel en enkele planken, waarvan er één afkomstig was van een scheprad. Tenslotte ook nog het gevest van een nierdolk en enkele metalen voorwerpen.

Fragment van de onderligger en de bovenligger van de molensteen.

Een houten tand van een tandwiel

Gereedschap van de molenaar

Jan Verhagen en Johan Biemans vinden hier een groot stuk molensteen

Met name de vondst van de stukken molensteen waren het bewijs dat het hier om de voormalige watermolen ging. Een paar van de grootste stukken molensteen zijn te zien in het Eicha Museum.

De scherven bestonden uit zogenaamd grijs en geglaazuurd aardewerk, afkomstig van kookpotten, kommen en kruiken. Zij konden gedateerd worden in de veertiende eeuw,

uitlopend naar de vijftiende eeuw. Het geglaazuurde aardewerk liep vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw tot in de zestiende eeuw.

Het gevonden gevest van de dolk verdient nadere aandacht. De zogenaamde *nierdolk* bewees in de middeleeuwen goede diensten als gebruiksvoorwerp en verdedigingswapen. Hij werd in een foedraal aan de gordel megedragen. Zijn naam ontleende hij aan twee balvormige uitsteeksels tussen de handgreep en het lemmet. In de minder kuise volksmond werd dan ook meestal van een ‘klotendolk’ gesproken.

Historische bronnen

De exacte standplaats van de molen was in februari 1974 niet te achterhalen omdat veel palen al eerder uit de grond waren getrokken. En ook omdat op het moment dat er wat te zien had kunnen zijn de Keersop juist een van die zeldzame hoge waterstanden bereikte, waarbij de bouwput en de omliggende velden onder water kwamen te staan.

In zijn rapport ging Theuws ook in op historische bronnen. Hij wees op een akte van 18 mei 1461, waarin Philips van Bourgondië nadrukkelijk de *ban* (de officiële juridische erkenning en regulering) hernieuwde die op veel van de molens in de Kempen rustte. Alle genoemde molens waren eigendom van het “Godshuys” te Postel. De ban was opgelegd in 1331; de inhoud ervan werd woordelijk weergegeven in de akte van 1461. Voor Bergeijk bepaalde die: *“Item dat als die onderseten ende gebueren van Eykerberghe metten toebehoirten niet gemackelic gemalen en soudenn connen op die watermoelen aldaar staande, die wijlen toe te behoeren plach Henricken Hatén, dat sij dan soudén moeten malen op onss voirschreven godshuys moelen tot Venneberghe ende Verssele ende elswair nyet op die pene van twintlich scellingen zwerter ouder tournoysen den ouden groten voir zesthien penningen gerekend tegen ons te verbueren”*. Interessant is de mededeling: *“die wijlen toe te behoeren plach Henricken Hatén”*. De vraag is of het hier gaat om een mededeling die van 1461 dateert. Meer waarschijnlijk is dat zij al in de akte van 1311 stond. We komen namelijk in 1283 en zekere *“Henricus dictus Hate de Eikelberghe”* en zijn zoon Henricus tegen. Zij verkochten tienden aan de abdijen van Floreffe en Tongerlo. Dat een van hen dezelfde is als de eigenaar van de

molen kan niet bewezen worden maar is wel aannemelijk. Vóór 1331 was de watermolen dus van Hendrik Hatén naar het klooster overgegaan. Een akte van 1461 heeft geen aanvullende bepalingen voor Bergeijk, zodat de toestand van 1331 in 1461 nog wel bestaan zal hebben.

Het laatste gegeven van belang dateert uit 1545. Karel V liet toen door commissarissen een onderzoek instellen naar de watermolens en het waterpeil in de Meijerij. Ook in Bergeijk kwamen de *officials* langs en wel op 6 augustus 1545. Vermeld werd toen dat de weduwe en erfgenamen van wijlen de Heer van Poitiers eigenaars waren van de molen. Verder vernemen we dan ook voor het eerst wat voor molen het is geweest: een graan- en schorsmolen. Postel moet vóór 1545 de hele zaak aan de Heer van Poitiers hebben verkocht. Na 1545 zijn mij geen gegevens over de Bergeijkse watermolen bekend.

Een deel van de opgegraven palen (foto Johan Biemans)

Rond 1300?

Er bleven nog veel vragen onbeantwoord. Bij voorbeeld wanneer de molen gebouwd werd en wanneer hij uit het zicht verdween. Aan de hand van het archeologisch materiaal is vast te stellen dat de oprichting vermoedelijk in de veertiende eeuw heeft plaatsgehad. Het kan ook rond 1300 zijn geweest. Ook het precieze tijdstip van de verdwijning is in nevelen gehuld.

De watermolen van Bergeijk wordt genoemd in de *molendatabase*, een overzicht van alle bekende Nederlandse molens uit heden en verleden. Daarin staat dat de eerste vermelding uit 1331 stamt en verband hield met een verlening van het banrecht. Volgens een andere database, die de verdwenen molens in kaart brengt, zou hij nog ouder zijn.

De archeologische vondsten die direct met de molen te maken hebben, lopen tot in de zestiende eeuw. Bij de verdeling van de

Restanten van het opgegraven houtwerk (foto's Leo Vlemmix)

nalatenschap van de eigendommen van het kasteel in 1694 komt de watermolen niet ter sprake. Zeer waarschijnlijk is dat verwoesting van de molen zich voltrok tijdens de krijgsactiviteiten die in 1592 rond het voormalige kasteel plaatsvonden. Meer hierover is te lezen in het in 2019 verschenen boek *'Bergeijk, stad zonder muren'*.

De opgeviste palen – het waren er in totaal ongeveer vijftig – werden zoals gezegd op een hoop gegooid en vluchtig onderzocht. Daarna mochten geïnteresseerden uit het dorp ze ophalen als brandhout. Ze vonden gretig aftrek; er werden aanhangers vol hout afgevoerd.

Bevindingen van Panken

Zoals bekend heeft meester Panken tijdens zijn leven veel onderzoek gedaan naar de historie van Bergeijk en omgeving. De watermolen heeft hij daarbij niet overgeslagen. Hij schrijft dat er in 1852 bochten (meanders) van de Keersop recht waren getrokken en dat daarbij geprobeerd was om houten palen te verwijderen. Wat mislukte omdat ze te vast in de rivierbodem zaten. In 1902 noteerde hij dat er nog altijd overblijfselen van de watermolen zichtbaar waren. Op pagina 11 zijn de oude meanders van de Keersop en vermoedelijke plaats van de molen (gele pijl) aangegeven.

In zijn dagboeken Deel 1, nr. 40 blz. 18 meldt hij een bezoek aan de plekken waar vroeger een kasteel en een watermolen stonden. *“In den namiddag van donderdag 29sten (29 augustus 1839) wandelde ik eens naar de velden, welke ten zuiden van het dorp langs de rivier gelegen zijn. Bij deze gelegenheid heb ik ook het zoogenaamde slot, alwaar in vroeger dagen een kasteel plagt te staan, oplettend afgezien. ....Ook bezocht ik de plaats waar voorheen eenen watermolen stond. Deze was bij eene draaijing der rivier, ten zuidwesten van het gewezen slot, hetwelk zeer aangenaam gelegen was.*

Ook in Pankens Geschiedenis van Bergeijk komt de watermolen aan bod. In hoofdstuk XXIV blz. 232: *Op het riviertje de Keerschop zuidwaarts het dorp vloeiende, stond volgens overlevering vroeger bij het gehucht de Lind*

een water-graanomolen, waarvan de stichting, eigenaars, de vernietigingstijd of lotgevallen onzeker zijn. Tot in de negentiende eeuw waren in de rivier dáár ter plaatse nog enige gebinten of palen zichtbaar, die gezegd worden overblijfsels van dien molen te wezen. Zelfs in de laatste jaren is er nu en dan, nog eenig eiken paalwerk verwijderd, weshalve thans het gansche molen overschot zoo goed als verdwenen is.

Er zou zich bij den molen eene brug bevonden hebben, alsmede een karreweg, spruitende uit den dijk of grooten weg van Bergeik naar Borkel, hoofdzakelijk bestemd om van dit dorpje het graan gemakkelijker naar dezen molen te kunnen vervoeren. Van de straat uit de Lind, langs het gewezen Slot kon men gereedelijk langs een weg den molen geraken.

Wanneer de weg die door de beemden liep is vernietigd is onbekend.

In 1700 werd nog de Molendijk genoemd van de molenplaats tot in den openbaren Borkelschendijk, doch daarvan bestaat sinds onheugelijken tijd geen spoor meer. De weg, die van de openbare baan, Bergeik – Borkel, naar den molen bestond, zal p.m. 3 minuten gaans bedragen hebben.

Verder op Blz. 253: Keizer Karel V gelastte 10 april 1545 aan de molens op de groote en kleien Aa, alsook de Dommel, waarvan de Keerschop een zijriviertje is, een pegel of peg te stellen, om een einde te maken aan de menigvuldige klachten van ingezetenen die door het stijgen des waters, zekere jaren herwaarts en nog dagelijks in hunne eersten beemden en broeken gehinderd werden. Eene vóór mij liggende copie van het oorspronkelijke stuk maakt van geen watermolen onder Bergeik gewag. Mogelijk bestond die niet meer of bleven de inwoners er klachteloos.

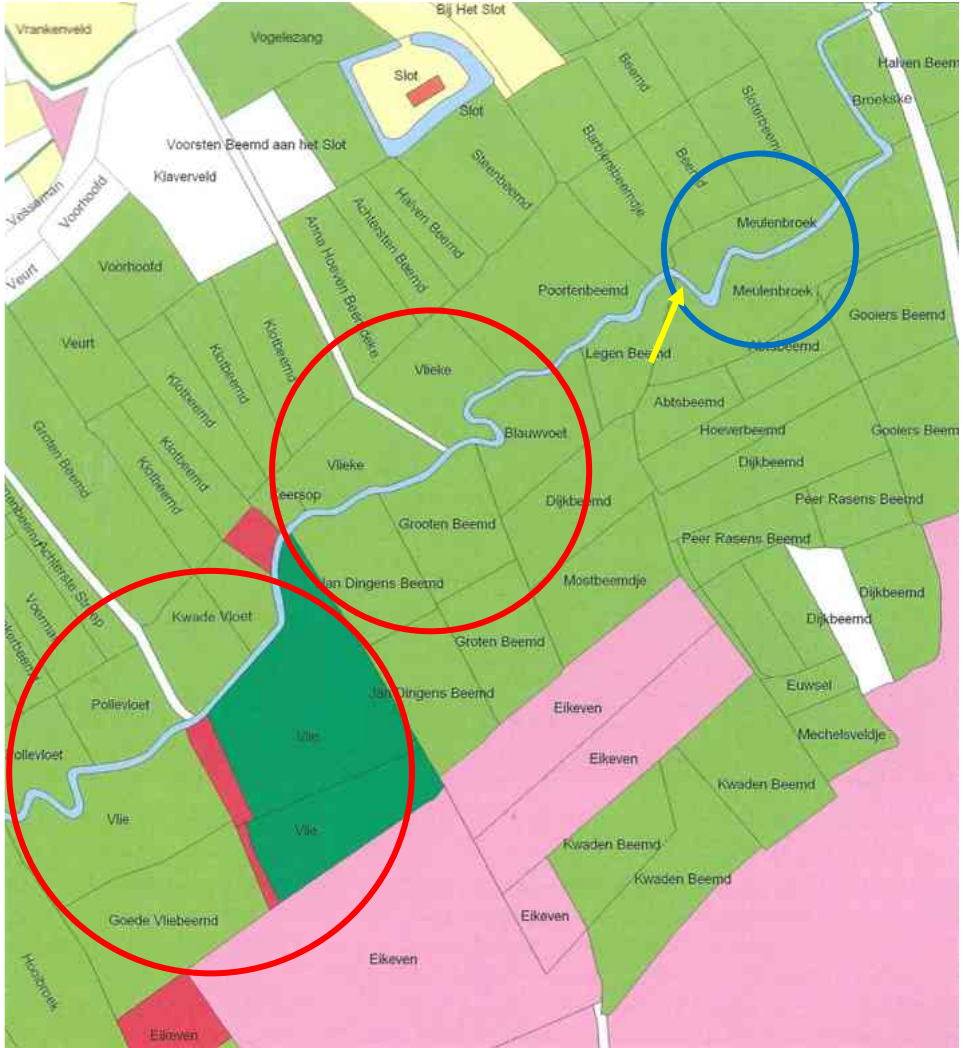
Westerhoven is de meest westelijk gelegen molen, die in dat bevel begrepen is (blz. 235). (De Keerschop werd vanouds nog veelal de Aa genoemd).

In het bijschrift nr. 202 (blz. 232) staat vermeldt:

In 1842 toen op vele plaatsen de Keerschop waar krommingen bestonden, de rivier rechter gegraven is (ook wel vroeger en later) is ook bij den gewezen molen eene verdwenen. Men deed toen ook weder pogingen de nog staande houten palen te verwijderen, doch wegens de vast- en hechtheid in den rivierbodem gelukte dit niet, zoodat er thans (1902) nog enkele overblijfselen zijn.

Veldnamen

Ten behoeve van de invoering van het kadaster in 1832 werden eigendommen vastgelegd in notariële akten. In die akten stond een

Blauwe cirkel: Meulenbroek, Rode cirkels: de regelmatig overstroomde percelen.

beschrijving van de aangrenzende eigendommen met hun eigenaren. Ook werden de grootte en het gebruik van de grond aangegeven. Eigendommen hadden toen geen nummer, maar vaak wel een veldnaam. De namen waren doorgaans afgeleid van de naam van een eigenaar, van het gebruik van de grond of van een specifieke eigenschap van het perceel.

Als we kijken naar de veldnamen direct stroomopwaarts van de plek waar de watermolen heeft gestaan, zien we namen als Vlieke, Kwade Vloed, Pollevloet en Blauwvoet. Zij verwijzen naar het veelvuldig overstromen van percelen hier langs de Keersop. De molenaar stuwde het water vaak zoveel mogelijk op om voldoende watervoorraad te hebben om het molenrad ook in droge periodes te kunnen laten draaien. Als gevolg daarvan stonden de laaggelegen percelen langs de beek regelmatig blank. Dat veroorzaakte schade voor de eigenaars van die percelen. Die lieten niet na daar luid en duidelijk tegen te protesteren, maar de molenaar had daar geen oor naar. De naam Meulenbroek verwijst naar het perceel waar de molen gestaan moet hebben. (*Bron: Bergeijk in Kaart blz. 321*)

Vrachtje palen

In september 2013 – kort na de opening van het wandelgebied ‘Luchtkasteel Bergeijk’ aan de Lijnt – kwam bij onze heemkundekring het bericht binnen dat er nog enkele palen van de watermolen bewaard waren gebleven. De vraag was of de heemkundekring daar interesse voor had. Ze waren van Gerard Verrijt, beter bekend als Grad de Wèver. Hij had destijds ook een vrachtje palen opgehaald en omdat hij ze mooi vond, had hij er veertig jaar lang een stel bewaard. Uiteraard werden de palen door de heemkundekring onverwijld opgehaald.

Het hout had volgens Gerard overigens niet geweldig gebrand, vermoedelijk omdat de palen aan het verstenen waren. Zij waren eeuwenlang zonder zuurstof ingesloten geweest in het grondwater. Parasieten, schimmels en rottingsbacteriën kunnen onder deze omstandigheden niet overleven en hun vernietigende werk doen.

Het hout blijft intact, maar verhardt. De tijdsduur van verstening is erg afhankelijk van de plaatselijke omstandigheden: de temperatuur, druk, vochtigheid en zuurgraad van de bedekkende lagen. Het kan tussen de 100 en 100.000 jaar duren voor de verstening een feit is. Eenmaal versteend is het hout net zo hard als kwarts. En dus onbrandbaar.

Op bijgaande foto zijn de van Gerard Verrijt afkomstige palen te zien. Zij zijn ontdaan van schors en rot hout en hebben lang droog gelegen. De kortste paal is 111 cm lang, weegt 17 kg en heeft een vrijwel vlakke bovenkant.

Bij de langste paal is de bovenkant ongelijk. Hij weegt 22 kg en is 155 cm lang. Waarschijnlijk heeft de bovenkant in de bedding van de Keersop gezeten.

Het stadium van verstening waarin de palen van de watermolen verkeerden was ver genoeg gevorderd om te verhinderen dat ze nog als brandhout konden dienen.

Later bleken zich ook nog vijf palen bij de *Stichting Vrienden van Eicha* te bevinden. Die waren in een veel slechtere staat en daarom niet geschikt voor onderzoek.

Dendrochronologisch onderzoek

Zowel meester Panken als archeoloog Frans Theuws tastten met betrekking tot de oprichtingsdatum van de molen in het duister. Omdat we nog een paar palen van de watermolen tot onze beschikking hadden, was het wellicht mogelijk om op dit punt meer duidelijkheid te krijgen.

Alle molenonderdelen zijn onderhevig aan slijtage en worden vervangen als dat nodig is. Maar de kans dat de funderingspalen origineel zijn en dateren vanaf de oprichting is heel groot. Voor het onderzoek naar hun

‘leeftijd’ waren twee onderzoeksmethodes beschikbaar. Als eerste een dendrochronologisch onderzoek, waarbij de groei van de jaarringen in het hout worden vergeleken met al eerder gedateerd hout. Een andere mogelijkheid was het zogenaamde C14 onderzoek. Dit laatste onderzoek was nogal kostbaar en ging de draagkracht van een Heemkundekring te boven. Ik heb wethouder Stef Luijten en Jules van Deijck, ambtenaar cultuurhistorie van de gemeente Bergeijk, bereid gevonden om het onderzoek te financieren.

Op advies van regioarcheoloog Ria Berkvens werd begin 2019 een monster van één van de palen voor onderzoek naar adviesbureau BAAC archeologie, bouwhistorie en cultuurhistorie in ‘s-Hertogenbosch gestuurd, waar boomring-specialist Petra Doeve er zich over ontfermde. Hiervoor was van de kortste paal een houtschijf van ongeveer 8 cm dik afgezaagd. Het bovenzvlak van de houtschijf werd mooi vlak geschuurd om de jaarringen goed zichtbaar te maken. Er was voor deze paal gekozen omdat de kop al relatief vlak was, terwijl de kop van de andere paal juist heel ongelijk was. De ruw afgesleten kop van de langste paal zag er nog hetzelfde uit als toen hij nog in de bedding van de beek zat. Het zou jammer zijn geweest om die in stukken te zagen.

Voor het dendrochronologisch onderzoek werd de houtschijf geprepareerd in het laboratorium. Het jaarringpatroon werd met behulp van een microscoop nauwkeurig gemeten. Om het hout goed te kunnen dateren, was het belangrijk zoveel mogelijk jaarringen zichtbaar te maken. Ondanks dat er ruim zestig jaarringen te zien waren, was het

helaas niet mogelijk om het hout aan de hand van de jaarringen te dateren. De hoop werd daarom gevestigd op het 14C onderzoek.

C14 Onderzoek

Bij het C14 onderzoek wordt gezocht naar de aanwezigheid van het instabiele koolstofatoom C14. Voor de liefhebbers volgt hier een korte uitleg over het procedé. Koolstof-14, een radioactieve isotoop van koolstof, ontstaat hoog in de atmosfeer. Planten nemen kooldioxide op met daarin een klein beetje koolstof-14. Als de plant – of een dier dat de plant heeft gegeten – dood gaat, stopt de opname van koolstof en zal de koolstof-14 langzaam vervallen. Elke 5.730 jaar halveert de hoeveelheid. Zodoende kan de koolstof-14-concentratie in een monster vertellen hoe oud het is. Dit onderzoek wordt gedaan met een Accelerator Mass Spectrometry (AMS), een deeltjesversneller die meet hoeveel C14 atomen aanwezig zijn. De waarde die wordt gemeten, wordt vervolgens vergeleken met de zogenaamde calibratiecurve. Hieruit volgt een dateringsrange die voldoet aan de aangetroffen C14 waarde. De calibratiecurve is het gemiddelde van talloze eerdere C14 metingen. Een vergelijking gebeurt op basis van de zogenaamde 'normale verdeling'.

In september 2019 werd een monster uit de houtschijf met de twee buitenste jaarringen naar de universiteit van Uppsala in Zweden gestuurd. Belangrijk om te weten is dat het niet de buitenste ringen van de stam waren. De boom was eerder bewerkt geweest; daarbij was de schors en mogelijk meer hout verwijderd. Er konden nog enkele jaren tot maximaal tien ontbreken.

Enige weken later mochten we de resultaten van het C14-onderzoek ontvangen. De C14 datering van de bemonsterde jaarringen kwam op 915 ± 30 BP. Deze waarde was uitgezet tegen de calibratiecurve. Dit betekende in kalenderjaren een tijdstip tussen 1020 en 200 na Christus (met een zekerheid van 95,4 procent). Met een zekerheid van 40,8 procent was een datering tussen 1040 en 1100 na Christus mogelijk. En met een zekerheid van 27,4% een datering tussen 1110 en 1160. Met zekerheid is dus vast te stellen dat de eikenboom gekapt is ná 1020 en vóór 200 na Christus.

Conclusie

Het is een heel technisch verhaal, maar kortweg kun je zeggen dat het eikenhout is gekapt in de elfde of twaalfde eeuw, tussen 1020 en 1200 na Christus. Dat is een spanne van liefst 180 jaar. Een precieze datum is er, omdat het spinhout en de wankant van het houtmonster ontbreken, helaas niet aan te hangen. Het vermoeden dat de molen al ouder is dan 1331 wordt hiermee bevestigd. Mogelijk was hij in 1331 zelfs al twee eeuwen in bedrijf. Het moment waarop de watermolen buiten gebruik is geraakt, zal te maken hebben gehad met de komst van de standerdmolen in de Molenakkers. Die was ook in bezit van Postel. De vroegste vermelding van deze windmolen is 1363. Volgens een oud perkamenten document gaf Joanna, hertogin van Brabant, op 10 oktober 1363 toestemming aan het Norbertijner klooster van Postel om in *'den gerichtende heerlicheyt in den dorpe van Eykelberghe'* een windmolen op te richten. Daarnaast is niet uit te sluiten dat de watermolen ten onder is gegaan bij de schermutelingen tussen de Staatse en Spaanse legers die in 1592 rond het kasteel van Bergeijk plaats vonden.

Hans Verdonk

Bronnen:

- Dagboeken P.N. Panken Deel 1, nr. 40, blz. 18
- Geschiedenis van Bergeijk P.N. Panken hoofdstuk XXIV blz. 232
- Eindhovens Dagblad van 14 en 15 februari 1974
- Bergeijk in Kaart, 2009, blz. 321
- Krantenarchief Johan Biemans / Eicha Museum
- BAAC onderzoeks- en adviesbureau, 's-Hertogenbosch
- Een laatmiddeleeuwse watermolen te Bergeijk, Frans Theuws, februari 1976
- Watermolens in Brabant, de verdwenen molen van Bergeijk
- <https://www.molendatabase.org/molendb.php?step=details&nummer=15007>
- Tijdschrift voor Noordbrabantse Geschiedenis, Taal- en Letterkunde, 2^e jrg 1884-85, p. 47 ev.
- Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
- Minuutplan: Beeldbank – Cultureel erfgoed.nl
- Foto's : Johan Biemans, Leo Vlemmix en Hans Verdonk

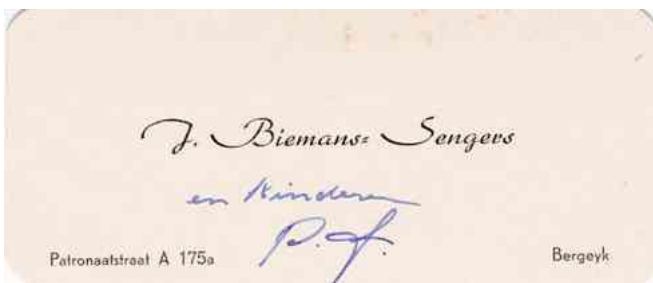
PATRONAAT EN PATRONAATSTRAAT

Het patronaat in de Dokter Rauppstraat, sinds augustus 1985 in gebruik door Tafeltennisvereniging Bergeijk, kunnen we wel het eerste gemeenschapshuis van ons dorp noemen. Patronaatsgebouw of Parochiehuis, zo kennen we het. Het werd gebouwd in 1931 door het kerkbestuur van 't Hof. Een gedenkplaat aan de binnenkant van de hoofdingang vermeldt de namen van de stichters: pastoor J. Goossens, de kerkmeesters S.W. Aarts (bakker) en W. Franken (kleermaker) en kapelaan P. van de Spijker. Deze kapelaan heeft mij in de Hofkerk gedoopt op 14 juli 1933.

Aangezien de eerste steen werd gelegd op 21 juni 1931 zal het gebouw in 1932 wel voltooid zijn. Vanaf die tijd dateert dan ook de naam Patronaatstraat, een onverharde karweg van de kerk naar den Hoek. Mijn ouderlijk huis werd ook gebouwd in 1932 en in 1933 in gebruik genomen, het jaar dat ik in dit huis geboren werd. Wij hadden als postadres: Patronaatstraat A 175a, zoals verueeuwigd op het visitekaartje van onze ouders.

Alle huisnummers van de parochie 't Hof, vanaf het Eind tot aan 't Loo begonnen met A, die van 't Loo en De Weebosch met een B. Dat veranderde in 1947 toen de gemeenteraad een aantal straten van naam veranderde. De Patronaatstraat werd toen verhard en Dr. Rauppstraat gedoopt. Wij kregen huisnummer 2. Als kind heb ik de straat nog gekend met weinig

huizen. Vanaf ons huis tot aan het patronaat waren er alleen korenvelden. In 1933-'34 werd zuidelijk van het patronaat het nieuwe bejaardenhuis gebouwd, het Sint-Jozefgesticht. Zowel voor het patronaat als voor het bejaardenhuis werden haagbeuken geplant, waar er nu nog twee van staan. Er was voor beide gebouwen eenzelfde afrastering van bakstenen zuiltjes van ongeveer 1 meter hoog, verbonden met twee ijzeren stangen. Tussen de twee gebouwen bevond zich het patronaatsterrein. Daarop waren aan de achterkant, grenzend aan de tuin van de pastoor, enkele speeltuigen aangebracht: Een rekstok, klimpaal, schommel en een zweefkabelbaan over de volle breedte van het terrein. Allemaal bedoeld voor jeugdbeweging 'De Jonge Wacht'. De sjielen afrastering werd links en rechts van het patronaat onderbroken door een brede dubbel-scharnierende toegangspoort, groen en geel geverfd.

De nog onverharde weg met telefoonpalen, rechts nog een korenveld

Ook de ijzeren stangen hadden die donkergroene kleur. In 1944 deels vermorzeld door geallieerde tanks. Daags voor onze bevrijding vloog er dwars door de schuur van Kees Smets een grote granaat, ging door het

raam van het patronaat en kwam precies voor het podium op de vloer terecht. Gelukkig niet ontploft, anders was er van het patronaat niet veel overgebleven.

Aan het gebouw zelf is eigenlijk qua vorm niets veranderd. Rechts en links van de zaal bevindt zich een riant lokaal. Dat aan de linkerkant was lang in gebruik als parochiebibliotheek, waar je 's zondags na de hoogmis boeken mocht lenen. In het lokaal aan de zuidkant stond een biljart.

Aan de noord- en zuidkant waren brede toegangsdeuren. Die aan de noordkant werd meestal als hoofdingang gebruikt. Die toegangen hadden aan de oostkant enkele toiletten. De noordelijke ingang had ook een loket, waar kaartjes werden verkocht voor o.a. toneelvoorstellingen.

De grootste

De zaal was de grootste van heel Bergeijk. Andere 'zalen' trof je aan bij een paar herbergen, de Gouden Leeuw en De Postduif. Maar die zou je tegenwoordig eerder een lokaal noemen. Daar werd met de kermis gedanst, als er speciaal daarvoor een draaiorgel werd gehuurd. Het dansen werd overigens door de geestelijkheid beschouwd als een uitvinding van de duivel. *Het elfde gebod*: 'Gij zult niet dansen!' Maar dat moet je tegen mensen in Bergeijk niet zeggen.

Wat belangrijk was in dit gebouw: er was een podium met daaronder plaats voor kleedruimte, berging en ook voor de verwarming van het gebouw.

Aan de achterkant van het podium een uitgang met bakstenen trap naar beneden. Achter het gebouw stond nog een kleiner gebouwtje, dat overal voor diende, zelfs als schoollokaal.

Voor zover ik me kan herinneren had Bergeijk het grootste en mooiste patronaat van de hele omgeving en mogen we ons gelukkig prijzen dat het er nog staat. Het verdient de status van gemeentelijk monument.

Waarvoor werd het eigenlijk gebouwd? Natuurlijk voor de parochiële organisaties en verenigingen. Een van de belangrijkste organisaties was wel die van het R.K. Werkliedenverbond (opgericht 1925) en de Jonge

Werkman. Ook de Jonge Wacht (1927-1940), voor jongens van 16 tot 21 jaar. Met een eigen harmonicaorkest (vooral mondogels) ‘Oefening en Ontspanning’, onder leiding van Harrie Verhoeven.

We leefden toen nog in de tijd van de mannen. Een vaste gebruiker voor repetities en uitvoeringen was Toneelvereniging ‘Nooit Gedacht’.

Onder het bewind van pastoor Goossens mocht die uitvoeringen geven, maar wel apart voor mannen en voor vrouwen. Gemengd was uit den boze. Maar de pastoor kreeg als protest een beerton over zijn stoep en moest snel toegeven.

*Na 1947 met
links al
lantaarnpaal
en rechts nog
telefoon-
palen.*

*Gekiekt vanuit
ons
slaapkamer-
raam.*

Bij de bevrijding namen de Engelse soldaten het patronaat in gebruik. Ze hadden er ook hun gaarkeuken en werden er hun maaltijden geserveerd. Het terrein was een depot voor allerlei materiaal, zoals onderdelen van tanks en legervoertuigen (geen munitie). De kisten met dat spul werden even hoog gestapeld als het patronaat zelf. De lege kisten mocht iedereen komen halen en veranderden in gerief- of kachelhout. Tientallen hebben wij er gehaald, in alle maten. De Engelsen vertoonden ook films in de zaal. De eerste, die ik er twee keer gezien heb, was ‘De slag om Arnhem’. Niet de speelfilm, maar rechtstreekse opnames direct van het front.

Na de Tweede Wereldoorlog waren favoriet de uitvoeringen van de Zang- en operettevereniging onder leiding van Huub van Aken en concerten van De Sangertjes van Den Eyckelbergh, tentoonstellingen van de Missie-naaiking St. Theresia en de Dahliavereniging van de KAB en van het Thuisfront voor de jongens in Nederlands-Indië. Na het vertrek van de bevrijders bleven er aardig wat opvouwbare bankjes over. Die werden dankbaar gebruikt bij filmvoorstellingen op zondagmiddag voor de jeugd. Toegang 10 cents.

Ook kort na de oorlog werd de Jonge Wacht heropgericht en werd ik de jongste hulpleider. Het verenigingsleven, dat in de oorlog slapend was, kwam weer op gang. Het Werkliedenverbond werd KAB (Katholieke Arbeiders Beweging), de Jonge Werkman werd KAJ en VKAJ. De KAB telde een aantal onderafdelingen (textiel, metaal, houtbewerking, enz.). Er werd dus veel vergaderd.

Ons gezin

Al gauw werd ons gezin bij het patronaat betrokken. Vader stookte er de verwarming, wat hij ook al jaren deed in de kerk. Mijn jongere broer, onze Jan, werd er conciërge tegelijk met het onderhoud van de toen nieuwe Thomas Aquinoschool in de Dr. Rauppstraat. Mijn oudste zus, ons Bertha, deed het poetswerk in beide gebouwen. Voor 60 cent per uur! De planken vloer werd geschrobd met chloorwater. Op zeker moment kwam er een joekel van een stofzuiger voor de kerk. Die mocht ook voor het patronaat en de school gebruikt worden. Onze Jan vervoerde die met zijn fiets van hot naar haar. Was er grote schoonmaak, dan waste ons moeder de gordijntjes. Ze zette ook de koffie voor de ouderenbond die op woensdagmiddag in het patronaat kwam kaarten. Ze nam twee grote kannen koffie mee van thuis, die eerst nog moest worden gemalen. Koffie 10 cent, speculaasje inbegrepen! Ook drankvoorraad en leeg goed werd elke maandag van thuis-uit geregeld. Als er een voorstelling was zorgde ook vader dat de stoelen klaar stonden en weer werden opgeruimd zodat er gepoetst kon worden. Mijn jongste

broer, onze Adri, bediende de projector bij de filmvoorstellingen. Ik was als hulpleider bij Willem Driedonkx en kapelaan Piet Vogels druk met de Jonge Wacht. Had er een toneelgroepje en zelfs een koor. Met pubers zongen we het vierstemmige Ave Verum van Mozart! Op de oervalse piano die er stond, die nooit gestemd werd, werd kakofonische muziek gemaakt. Omdat ik in mijn vrije tijd meer in het patronaat dan thuis was, zei ons moeder eens: “Ik zou je bed maar mee naar het patronaat nemen.”

Elke zondagavond was er ‘patronaat’, ontspanning voor de loslopende jeugd, alleen voor jongens. Van 7 tot 9 konden ze daar biljarten, ping-pongen, sjoelen, kaarten en, jawel, met de buks schieten. Dat ging met pluimpjes (plöskes) in verschillende kleuren op zwart-witte rozenkaartjes. Een stel volwassen mannen hield daarop toezicht. De Jonge Wacht werd enkele jaren later Jong Nederland. Voor de KAJ en VKAJ, Kajotters en Kajotsters, kwam er achter het patronaat een apart gebouw. Door hen zelf gebouwd onder leiding van kapelaan Vogels. Dat werd het Cardijnhuis, genoemd naar de oprichter van de KAJ. Mgr. Jozef Cardijn. Mijn jongere broers, oudste zus en ik waren er allemaal bij.

De Dr. Rauppstraat met klinkers

Onze Harrie herinnert zich: “Bij het Cardijnhuis heb ik nog geholpen met o.a. het grondwerk. We hebben toen van Karel Lamm paard en hoogkar gekregen om de gele grond erin te doen. Ik zal het nooit vergeten dat, toen ik het paard bij de teugels had en achteruit stuurde, dat die knol op mijn grote teen ging staan. Gelukkig stonden we al op wat zachtere gele grond, maar mijn teen is lang paars en blauw gebleven.”

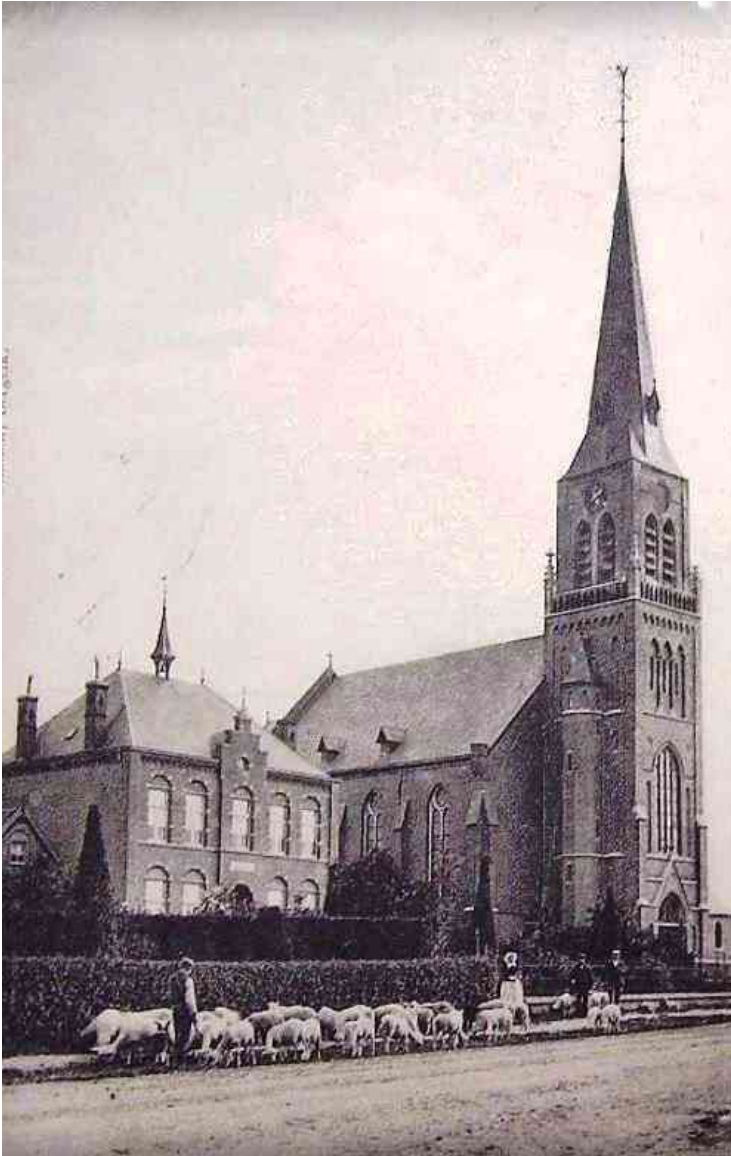
Onze betrokkenheid werd minder toen mijn broers werden opgeroepen voor militaire dienst en mijn zus werk vond waarmee ze wat meer kon verdienen. Het kerk/schoolbestuur was altijd vol lof over ons dag-en-nacht klaarstaan als er iets te doen was.

Dat is allemaal verleden tijd. Wat er na ‘onze’ tijd in en rond het patronaat gebeurd is, daar word je niet vrolijk van. Alle verenigingen uit die bloeitijd van vroeger zijn vergane glorie. Dat het patronaat er nog staat is mooi meegenomen. Het kerkbestuur verkocht het aan de gemeente. Voordat de Tafeltennisvereniging er in 1985 gebruik van kon maken, was het onderdak van de bibliotheek, waar de gemeente het nog speciaal voor opgeknapt had. Zodat veel voorzieningen als schilderwerk, toiletten en cv op orde waren.

De bieb kreeg later dan weer een andere ruimte nabij het patronaat. De Tafeltennisvereniging heeft in de zomer van 1985 het gebouw verder aangepast om er te kunnen sporten. Daarvoor werden o.a. dames- en herendouches in de kelder onder het podium aangebracht. Ook werd de vloerbedekking in de zaal verwijderd en de houten vloer in oude staat teruggebracht. Het werk werd gedaan door het clublid Jan de Backer. De vereniging verhuisde van Buurthuis 't Hof naar het patronaat. De Tafeltennisvereniging ziet ernaar uit om begin 2022 haar 50-jaar bestaan te vieren. Jammer dat onze Jan († 2017) dit gouden feest zelf niet meer mee kan maken. Een mooi strikje aan dat jubileum is dat onze Jan in 1960, 60 jaar geleden, tafeltenniskampioen werd van de KAJ gewest Eindhoven. Proficiat!

Johan Biemans

ZO WERD DE BOUW VAN NIEUWE KERK VAN 'T LOO BETAALD

De financiering van de nieuwe kerk van de parochie Sint Petrus' Banden zal een van de grootste problemen van pastoor Van den Tillaart zijn geweest.

De 'Memoriale van de parochie' vermeldt dat de parochie fl. 1000 in kas had voor de bouw.

De koopkracht van fl. 1000 in 1860 is te vergelijken met ruim €10.000 nu.

Niet een bedrag om een nieuwe kerk te bouwen.

De pastoor zal zich ook wel gerealiseerd hebben dat hij,

als hij moest wachten op de inkomsten van de zondagse collecten, niet meer in staat zou zijn met eigen ogen zijn ‘*nieuwe zeer schoone kerk*’ te zien bouwen. Om te beginnen is hij op zoek gegaan naar plaatselijke personen die hem konden helpen om een en ander te versnellen.

Die vond hij in de wethouders Frederik August Alexander Raupp (1814–1878) en Josephus Hubertus Vinken (1812–1888).

In de ‘Memoriale’ lezen we: *“Het gemeente bestuur van Bergeyk heeft beloofd en met goedkeuring van de provinciale staten gegeven fl. 3000. De weledele doctor Aug. etc. Raupp heeft op de eerste plaats bijgedragen om den raad van de noodzakelijkheid te overtuigen. Ook Josephus Hubertus Vinken en Gerardus Loomans. Deze laatste vooral hebben veel ijver aan de dag gelegd tot verkrijging van de kerk.”*

Ook de regering kent een subsidie toe van fl. 3.000. De pastoor onderneemt een aantal bedelreizen door het bisdom: *“elf reizen heeft de pastoor gedaan door het bisdom als ook tweemaal na Antwerpen, en iedere reis eene zekere som geld mede gebracht.*

”De ‘Memorale’ vermeldt als opbrengsten van deze reizen slechts een concrete: *“van de graaf van Bergeyk 1000 francs – hollands fl. 610.”*

De teut Josephus Manders samen met de andere leden van zijn compagnie schonken fl. 600. Andere giften kwamen van:

- *De weduwe Godefr. Aarts geboren Marike Ermen heeft geschonken fl. 600 en de kinderen zullen die som op fl. 1000 brengen*
- *De pastoor J. van den Tillaart heeft met behulp van zijnen familie ook twee duizend gulden bijgedragen. fl. 2000*
- *Per testament hebben twee gebroeders te weten Franciscus Flerackers en Antonius Flerackers gemaakt fl. 600.*

Tot zover de giften, die in de ‘Memoriale’ de revue passeren. Naast deze giften wordt voor de grotere bedragen een hele reeks leningen aangegaan tegen 3,5 % rente. Deze leningen worden in de jaren 1863 tot en met 1881

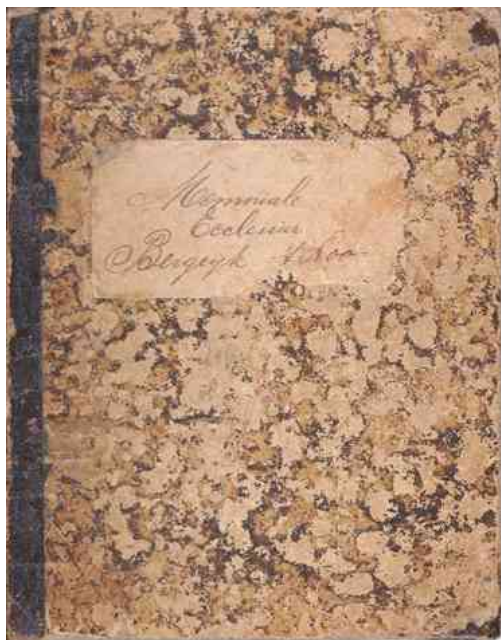
in verschillende fasen afgelost. In 1881 meldt de pastoor: *'de kerk heeft geen schulden meer'*.

De financiering van de bouw vergde van zo'n kleine parochie het uiterste aan inspanning en inventiviteit. Dit moet dan ook de reden zijn geweest dat het decennia duurde voordat de kerk aangekleed was en het gebouw zijn huidige vorm kreeg.

Theo Antonis

Bron

- *Memoriale Ecclesiae Bergeijk 't Loo (in bezit van Heemkundekring Bergeijk)*

Foto's

- *De kerk van 't Loo op een ansichtkaart*
- *Omslag Memoriale*
- *Parochiestempel 't Loo*

OOK MICHIEL GIELENS WAS EEN METSELTEUT

In “De Keersopper” jaargang 15, nr. 59 kom ik in het artikel ‘Metselteuten’ van Ad Tilborghs de mededeling tegen: “... *Slechts één van de metselaars is geboren in Westerhoven*”. Dit is niet juist. Er waren er minstens twee.

Michiel Gielens, geboren op 27 april 1829 in Westerhoven en overleden op 21 februari 1915 in Schagen, zoon van Martinus Gielens (1766-1837) en Johanna Canen (1793-1867) ging als metselaar naar Schagen. Hij trouwde daar op 22 mei 1856 met Helena Wolters, geboren op 24 maart 1831 te Schagen en overleed daar op 20 februari 1903. Michiel werkte mee aan de bouw van de Christoforuskerk in Schagen en werkte zich daar op tot meester-metselaar. Het echtpaar kreeg vijf kinderen van wie Henricus (1862-1947) in de voetsporen van zijn vader trad en onder meer aan het klooster van de paters Franciscanen in Nieuwe Niedorp werkte. Met Maria Konings (1872-1950) kreeg Michiel één kind, Michael Wilhelmus (1906-1975) die het werk van vader overnam en als een éénmans metselbedrijf verder ging.

Deze Michael Wilhelmus huwde met Geertruida Maria Schouten (1907-2000). Het echtpaar kreeg tien kinderen van wie Jacobus Jozef het metselbedrijfje uitbreide naar ‘Gielens bouwbedrijf Schagen B.V.’ met (in 1980) ruim honderd personeelsleden. De vier zonen van Michael en Geertruida namen het bedrijf over. Na de crisis in de bouw ging het met Jacobus Jozef verder als ‘Gielens Bouwbedrijf Schagen VOF’. Het Westfries Genootschap gaf er in zijn 72^e jaarboek van 2005 nog ruim aandacht aan.

Wilt u meer weten over deze familie Gielens? Laat het me weten.

Joop Kennis

Naschrift redactie:

Het bijzondere van Teuten was en is dat zij als seizoenarbeider naar den vreemde trokken en, als het seizoen verstreken was, weer naar huis en haard terugkeerden. Michiel Gielens trok naar Schagen en bleef daar. Om die reden hebben wij hem niet als Teut geteld.

Hét boek van de 'Stad zonder Muren' is nog steeds te koop bij Bruna Bergeijk en natuurlijk via Heemkundekring Bergeijk (mail via onderstaand adres).

De prijs bedraagt slechts € 20,00.

IN DIT NUMMER

Over palen, patronaat en centen <i>Cas van Houtert</i>	pag. 1
De palen van de watermolen van Bergeijk <i>Hans Verdonk</i>	pag. 3
Patronaat en Patronaatstraat <i>John Biemans</i>	pag. 17
Zo werd de bouw van nieuwe kerk van 't Loo betaald <i>Theo Antonis</i>	pag. 24
Ook Michiel Gielens was een metselteur <i>Joop Kennis</i>	pag. 27

Redactie: info@heemkundekringbergeijk.nl
Cas van Houtert, Jaap Bussing, Ad Tilborghs en Martien Veekens (tevens vormgeving en productie in samenwerking met Cees van Thoor)

Gratis voor leden van de Heemkundekring Bergeijk

Losse nummers: €4,00 per stuk

ISSN: 2213-820X